

ЗЕМЕДЕЛИЕТО В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ - ПРОМЕНИ, ВЪЗДЕЙСТВИЯ И РАЗВИТИЕ

Юлия Дойчинова

Университет за национално и световно стопанство, София

AGRICULTURE IN RURAL AREAS - CHANGES, IMPACTS AND DEVELOPMENT

Julia Doitchinova

University of National and World Economy, Sofia

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.12>

Резюме

Вече два програмни периоди българското земеделие се развива в условията на Общата и националната ни селскостопански политики. Процесите на адаптация станаха причина за значими икономически, социални и екологични промени в земеделските стопанства и селските райони. Целта на статията е да оцени промените в аграрния сектор, въздействията му на развитието на селските райони. Анализът на промените в производствената и организационната структури и въздействията на развитието на селските райони се оценяват на базата на статистическа информация и експертна оценка на 163 специалисти от областни дирекции „Земеделие“, общински служби и областните служби на Националната система за съвети в земеделието. Направените изводи потвърждават възходящото развитие на българското земеделие, но със съществени структурни диспропорции и различни по посока и сила въздействия по райони на страната.

Ключови думи: *развитие на селските райони; производствена структура; земеделски стопанства*

JEL Класификация: *Q16, Q19, R11*

Abstract

For two programming periods, Bulgarian agriculture has been developing in the conditions of our common and national agricultural policies. Adaptation processes have led to significant economic, social and environmental changes in farms and rural areas. The aim of the article is to assess the changes in the agricultural sector and their impacts on rural development. The analysis of changes in production and organizational structures and the impacts of rural development are assessed on the basis of statistical information and expert assessment of 163 specialists from regional directorates of Agriculture, municipal services and regional services of the National Agricultural Advisory System. The conclusions confirmed the upward development of Bulgarian agriculture, but with significant structural disparities and different in direction and strength impacts by regions of the country.

Keywords: *rural development; production structure; agricultural holdings; structural changes*

JEL Classification: *Q16, Q19, R11*

Приемането на страната ни в Европейския съюз постави българския аграрен бизнес в нова среда, към която той се адаптира пред последните четиринадесет години. Процесът на адаптация е свързан с въвеждане на икономически подходи и изисквания, чиято цел е доближаване на българското земеделие към европейския модел на земеделие. Всичко това доведе до значими промени в развитието на земеделието, които са идентични с протеклите и в други нови страни – членки, независимо от годината на приемането им в ЕС. Какви са посоките и скоростите на тези промени и постигат ли се желаните резултати за аграрния сектор? Как може да се оценят тези промени по отношение на развитието на селските райони

Изследвания на тези процеси в нашата страна достигат до заключения, че независимо от общата положителна тенденция на развитие на българското земеделие, настъпилите промени в продуктовата и производствената структури ограничават създаваната добавена стойност (Иванов и колектив, 2017), въздействат на селските райони и не използват производствения потенциал на земеделието в много райони на България (Stoyanova Harizanova-Bartos, 2019; Дойчинова, Кънчев, 2020; Doitchinova, Kanchev, 2020;) и забавят прехода към желания модел на земеделие (Doitchinova et al., 2019).

Целта на доклада е да оцени промените в производствената и организационната структура на българското земеделие и въздействията им на селските райони.

Методологически въпроси

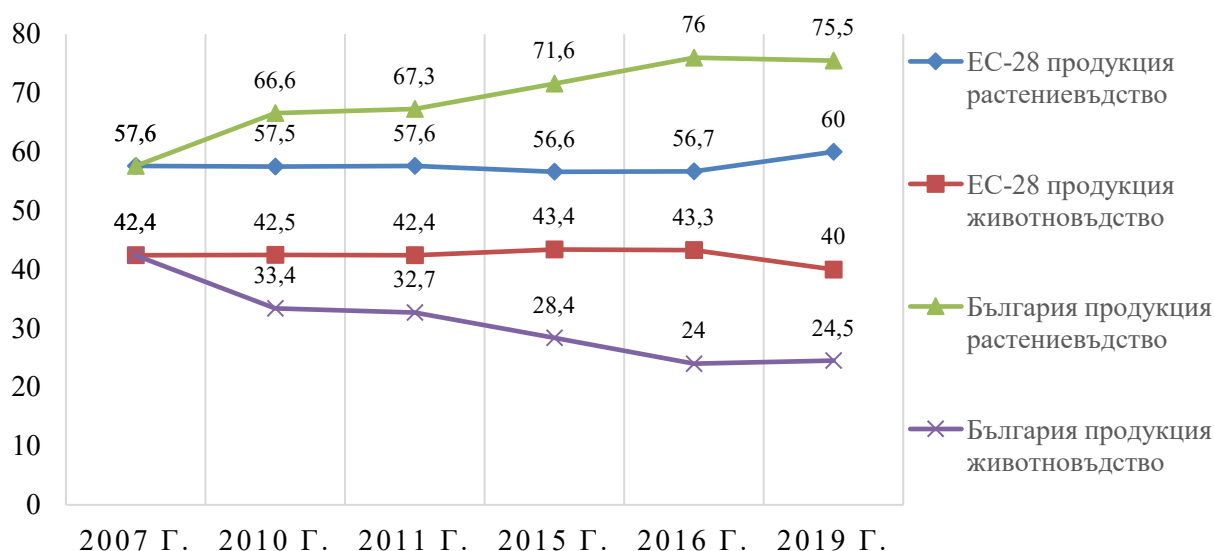
Анализът и оценката на процесите в българското земеделие и въздействията им на селските райони се осъществяват с използването на данни от Националния статистически институт, Министерство на земеделието, храните и горите и експертна оценка на специалисти от областни дирекции „Земеделие“, общински служби и областните офиси на Националната служба за съвети в земеделието.

За оценка на мненията на експертите е използвана петстепенна положителна скала на Ликерт. В изследването са участвали 163 специалисти от всички области на страната.

Промени в производствената структури

В периода на членство на членство на страната ни в ЕС, значението на земеделието за българската икономика постепенно намалява (от 8,5% през 2006 и 6,2 % през 2007, достига до 3,8 % от брутната добавена стойност през 2019г.). Стойността на произведената продукция в сравнение с 2007 се е увеличава с 33 % .

Много големи са различията в промените на растениевъдната и животновъдната продукция. Първата нараства с над 80 %, а животновъдната с известни колебания по години – запазва нивото си. Всички тези промени логично водят до трикратно увеличаване на факторния доход на годишна работна единица при чувствителна промяна на съотношението между продукцията от растениевъдството и животновъдството. В началото на периода през 2007 г. съотношението между тях е близко до формираното средно съотношение на ЕС-28 (фигура 1), а именно около 58 % за растениевъдството и 42 % за ЕС-28 и България. През 2019 г., ако относителният дял на растениевъдството за ЕС-28 нараснал само с 2 % (достигайки до 60 %), то за българско земеделие делът му се е увеличил 75,5 %.

Източник: Eurostat, 2021.

Фигура 1. Съотношения между стойностите на продукцията от растениевъдството и животновъдството в ЕС и България (2007-2019)

През разглеждания период най-съществено е увеличаването на производството на зърнени и маслодайни култури, които през 2019 г. формират 51,1 % от крайната продукция. В някои райони на страната зърнените и маслодайните култури използват 90 % и повече от използваните земеделски земи с всички произтичащи от това неблагоприятни въздействия на околната среда, почвите, трудовата заетост и доходите на земеделските стопани.

Най-сериозен спад в БДС на аграрния отрасъл се наблюдава при зеленчуците, чийто относителен дял намалява от почти 12% през 2007 г. до 4% през 2016 г. и 5,6 %

през 2019.

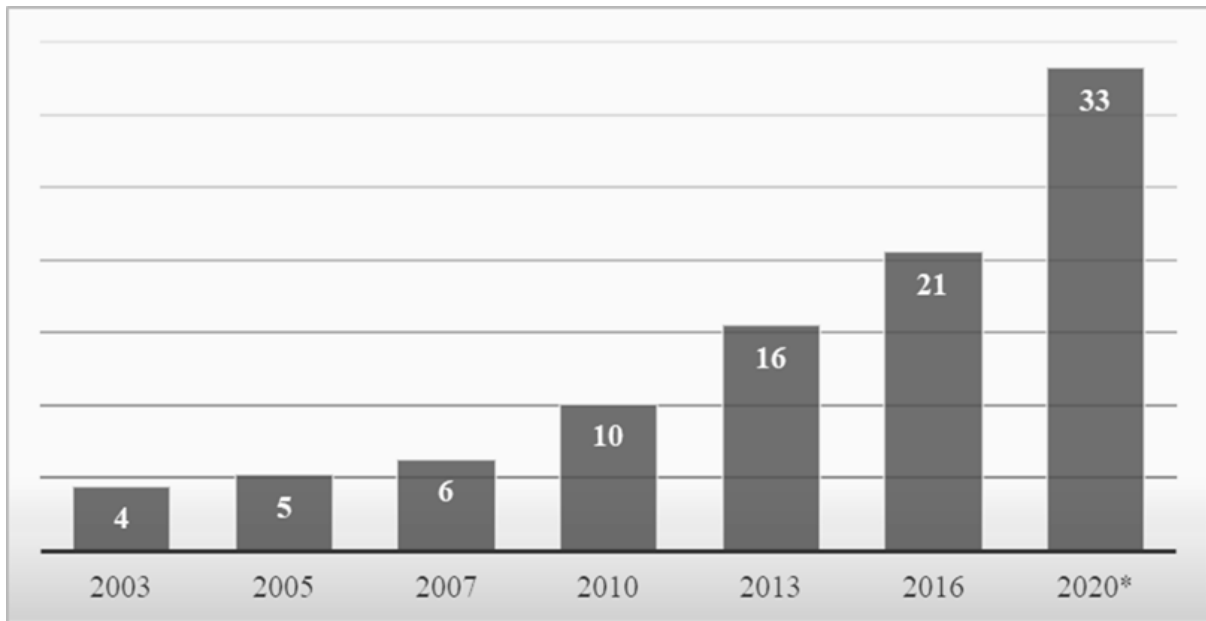
Значителни са промените и в животновъдството. За целия период от 2007 г. до 2019 г. се наблюдава намаляване на броя на повечето видове животните. Най-съществено е намалението при козите (повече от 2 пъти), свинете (80,8%), овцете (19 %), говедата (18%) и след сериозен спад постепенно възстановяване до 1 % при кравите. Значителен ръст се наблюдава единствено при броя на биволите (с 85 %). Логичен резултат е редуциране на количеството произведено мляко и намаляване на относителния му дял до 7,4 % от крайна продукция. Значението на другите производства е в рамките на от 4.4 % за овцевъдство и козевъдство до 2,1 % на производството на яйца и др.

Заедно с икономическите промени, такива се наблюдават и при прилаганите технологии. Стимулирането на биологичното производство допринесе за увеличаване 19 пъти на биологичните оператори, които достигат през 2019 до 6 405 броя. От тях 5 942 са селскостопански производители, 237 преработватели на биологична продукция и 226 броя търговци. На практика това са 7,3% от общо регистрираните земеделски стопани с 4,5 % от използваните земеделски земи в страната достига, 27,6 % от пчелни семейства и др.

Промени се наблюдават и при използването на пестициди, фунгициди и инсектициди. Информацията от 2016 г. в сравнение с 2010 г. показва, че тези площи се увеличават, като 70,5 % от използваните земеделски земи са третирани с пестициди, 53,2 %.

Промени в организационните структури

Динамични промени се констатират в броя на земеделските стопанства. От 493133 през 2007г., те намаляват до 201014 през 2016 г. и до 132400 през 2020 г. Това означава 3,7 пъти редуциране на броя и още повече на заетите в тях и на хората със заетост и доходи от земеделието. Промените в броя доведоха и до сериозни изменения в средните размери на използваните земеделски земи в страната (Фигура 2).

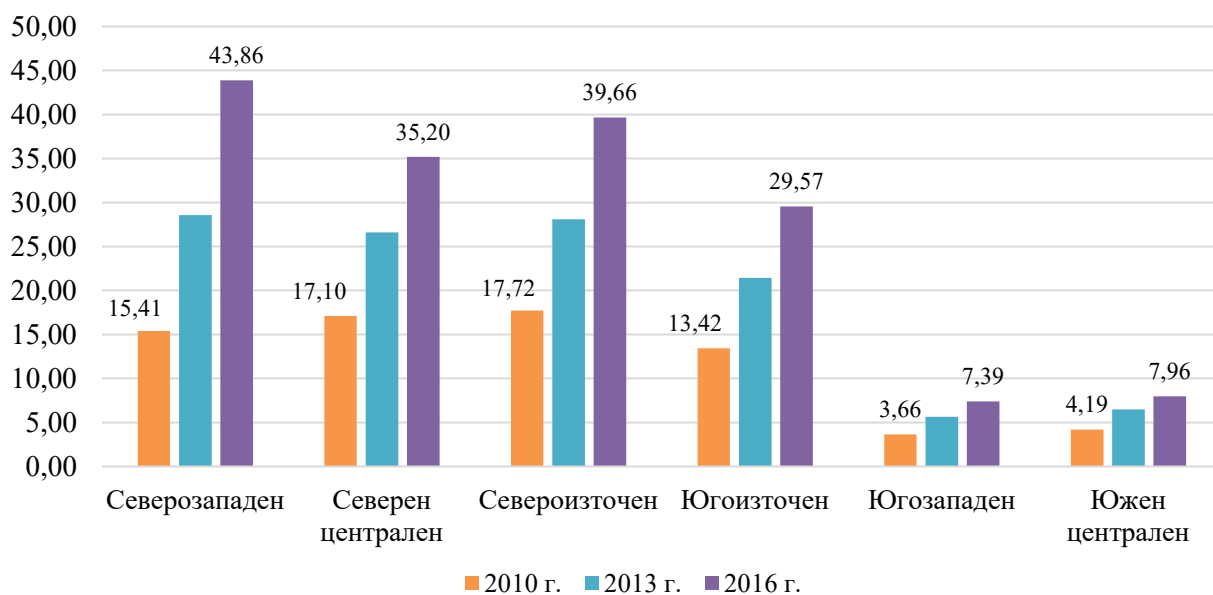

Източник: МЗХГ, 2021

Фигура 2. Използвани земеделски площи средно от едно земеделско стопанство, в ха (2003-2020)

Предварителните данни от преброяването на земеделските стопанства през 2020 показват, че средната площ на използваните земеделски земи от едно стопанство достига 33 хектара, което е 5,5 пъти увеличаване на същия показател в сравнение с 2007 г.

Информацията на ниво NUT-2 (Фигура 3) представя големите различия в промените по райони и голямата им динамика. Най-висока динамика и степен на концентрация на производството се наблюдава в Северозападния район (увеличение с 28,45 ха в сравнение с 2010 г.) и най-малки в Югозападния и Южния централен–съответно с 3,73 ха и 3,77 ха. На практика земеделските стопанства в трите северни райони са със значително по-висок среден размер и с висок относителен дял на земите, които се арендуват от търговски дружества в сравнение с Югозападния и Южния централен райони, където преобладават фамилните земеделски стопанства.

Източник: МЗХГ, 2018

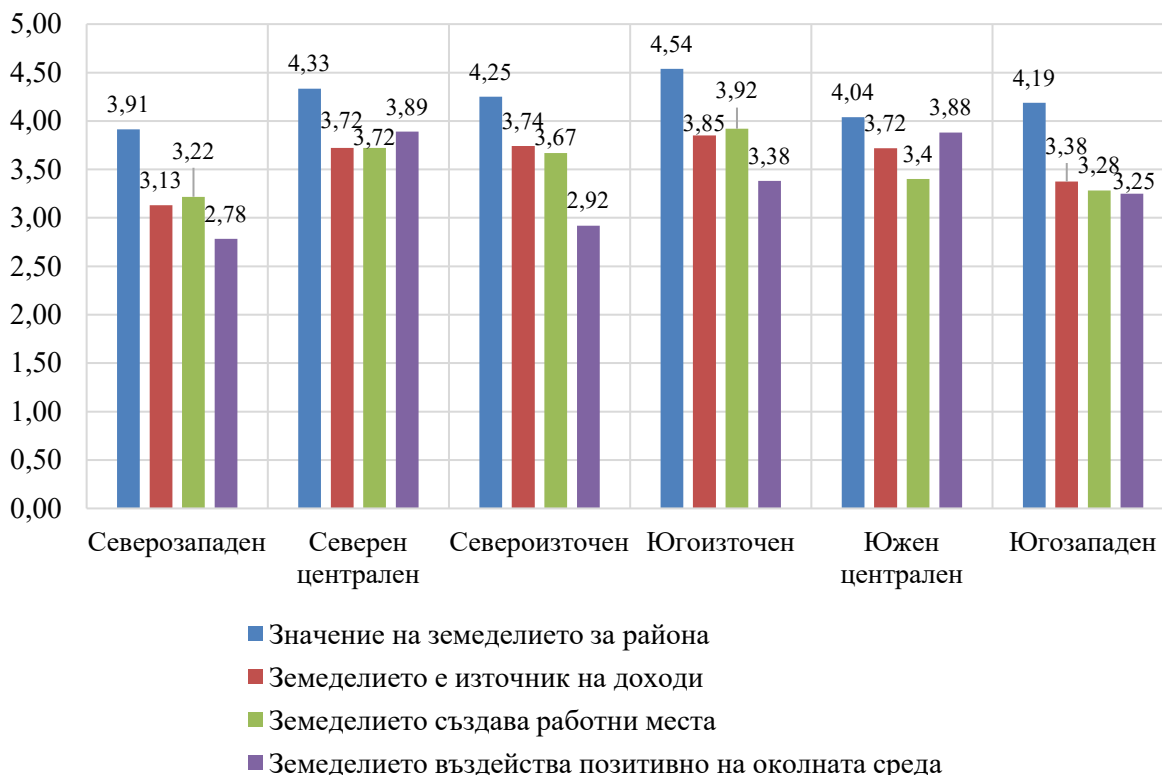
Фигура 3. Промени в средния размер на използваните земеделски земи в земеделските стопанства (хектари)

Независимо от много високия относителен дял на малките стопанства в нашата страна и мерките за стимулиране на сдружаването им във всички изпълнявани програми (САПАРД, ПРСР 2007-2013 и ПРСР 2014-2020), процесът се осъществява бавно и постигнатите резултати са далеч под заложените в плановите разчети. Данните от Регистъра на тези организации показва, че за четири години са регистрирани 66 организации, което е над 7 пъти повече в сравнение с предшестващия период (2007-2013). Най-активно е сдружаването в сектор „Животновъдство“ (273 земеделски производители участват в 16 групи на производители и 4 организации на производители на мляко и млечни продукти). На следващо място са 148 производители в сектор месо и вълна, включени в 3 групи и 1 организация. Третата позиция е на сектор „Плодове и зеленчуци“. Постепенното намаляване на изискванията за регистриране на групите и организациите на производители, от една страна се превърна в предпоставка за динамизиране на процеса на създаването им, но от друга страна – доведе до снижаване на техните потенциални пазарни предимства и позиции.

Оценка на въздействията на земеделието на селските райони

При проведеното проучване през 2020 г., значението на земеделието се оценява високо, независимо от различното му икономическо значение, което е в граници от 9,64

(Северозападния район) до 5,14 (Югоизточния район). Формираните оценки са от 4,54 (при петстепенна скала) за Югоизточния район на планиране, следван от 4,33 от Северния централен район, а най-ниска е оценката на Северозападния район – 3,91 (Фигура 4). Земеделието като източник на доходи се оценява най-високо в Югоизточния район (3,85), а най-ниско (3,13) в Северозападния. В същите райони са и максималната и минималната оценки на възможностите на земеделието да създава работни места – съответно 3,92 и 3,22.

Източник: Собствено проучване

Фигура 4. Значение и въздействия на земеделието на развитието на селските райони

По отношение на производствената специализация бяха оценявани две твърдения – (1) специализацията е подходяща за условията в района и (2) условията са по-подходящи за производства с по-висок доход от използването на производствените ресурси. В пет от районите, сравнението между отговорите показва, че има потенциал за подобряване на производствената специализация. Най-големи са различията в оценките в Северозападния и Югоизточния райони. Единствено в Южния централен район настоящата производствена специализация е определена като подходяща, макар и с оценка едва 3,02 (Таблица 1). Във всички райони респондентите са потвърдили

разбирането, че недостатъчните поливни площи и трудови ресурси са причина за редуцирането на традиционни производства, като оценките за поливните площи са над 4, а недостигът на трудови ресурси е най-високо оценен в Югоизточния район (4,95) и Северозападния (4,59) и най-ниско в Североизточния (3,66).

Таблица 1

Оценка на производствената специализация на стопанствата в района

Райони	Специализацията на ЗС е подходяща за района	Условията са подходящи за производства с по-висок доход от единица ресурс	Недостатъчните поливни площи са причина за редуцирането на някои производства	Недостигът на трудови ресурси е причина за намаляване на традиционни производства
Северозападен	2,33	3,36	4,59	4,59
Сев. централен	3,63	3,94	4,0	3,89
Североизточен	3,32	3,33	4,28	3,66
Югоизточен	3,71	4,43	4,33	4,95
Южен централен	3,02	2,9	4,4	4,16
Югозападен	3,2	3,65	4,27	3,78

Източник: собствено проучване

Резултатите от експертната оценка показват положителната оценка на експертите на повечето от протичащите промени. Нарастването на стопанствата, които осъществяват директни продажби е получило по-високи оценки в южните райони на страната. Тези оценки са с повече от 0,5 по-високи от северните райони. Увеличаването на биологичните производители е с най-висока оценка в Северния централен и с най-ниска – в Северозападния район – едва 1,82. В същото време, нараства броя на земеделските стопанства, които прилагат агроекологични схеми според експертите в Южния централен, в Северния централен и Югоизточния райони.

Най-ниско се оценява тенденцията към увеличаване на разпространението на стопанствата, които диверсифицират дейността си. Оценките са със стойности над 3 само в Южния централен и Югозападния райони. В трите северни райони експертите са избрали стойности между 2,09 (Северозападния район) и 2,29 (Североизточен район).

Таблица 2

Оценка на тенденциите в развитието на земеделските стопанства

Райони	Нараства броя на зем. стопанствата с директни продажби	Нараства броя на биологичните стопанства	Нараства броя на зем. стопанства, които прилагат агроекологични схеми	Нараства броя на стопанствата, които диверсифицират дейността си
Северозападен	3,0	1,82	1,95	2,09
Сев. централен	3,0	3,31	3,42	2,22
Североизточен	3,09	3,09	2,29	2,29
Югоизточен	3,73	3,04	3,34	2,84
Южен централен	3,72	3,0	3,69	3,5
Югозападен	3,55	3,1	3,0	3,0

Източник: собствени проучвания

Заклучение

Направеният анализ дава основание за някои основни изводи:

✓ Българското земеделие се развива възходящо. Промените в продуктовата структура са посока на увеличаване на производства с относително по-ниска добавена стойност.

✓ Силното редуциране на поливните площи, чувствителното намаляване на работната ръка в селските райони, пазарните проблеми на малките производители и други организационни проблеми станаха причини за неустойчивост и свиване на редица традиционни производства.

✓ Продължава да е много висока скоростта на намаляване на земеделските стопанства – най-често малки фамилни стопанства от първите три групи по икономически размер.

✓ Бавно и с големи трудности се осъществяват процеси на сдружаване и на създаване на организации и трупи на производители.

✓ Независимо от разработените национални мерки и програми за подпомагане на така наречените уязвими сектори след 2010 г., трудно се възстановява производството на продукти, при което има по-голям потенциал за създаване на добавена стойност, работни места и доходи от дейности като съхранение, преработка и реализация на продукти в селските райони.

✓ Подкрепяните направления на развитие на земеделските стопанства към скъсяване на веригите на доставки и реализация на продукцията, екологизация на производство и диверсификация доведоха до положителни промени, но процесите се осъществяват бавно и касаят все още ограничен брой стопанства.

✓ Анализирани и редица други промени доказват динамичните промени в развитието на земеделските стопанства и техните въздействия на селските райони и като цяло доказват трансформациите към желанния модел на земеделие.

В Общата селскостопанска политика през следващия програмен период са включени подкрепи, насочени към справедливи доходи, повишаване на конкурентоспособността, привличане на млади земеделски стопани и развитие на селските райони. Тези приоритети не са нови. *Формулирани са и* девет специфични цели, както и обща рамка за всички държави-членки.

Новият акцент е поставен на околната среда и климатичните промени, главно по посока на: действия за борба с изменението на климата; грижа за околната среда; опазване на ландшафта и биологичното разнообразие. Друга значима цел е свързана с подобряване на мерките, предприемани в селското стопанство в ЕС в отговор на обществените изисквания по отношение на храните и здравето (устойчиво производство на безвредна и питателна храна), намаляване на хранителните отпадъци, както и за хуманно отношение към животните.

На тази основа са разработени и стратегическите планове, с реализацията на които през следващия програмен период, ще се доразвие новия модел на европейското земеделие и селските райони.

Използвана литература:

1. Дойчинова, Ю. Кънчев, И. (2020). Земеделието в Южен централен район – тенденции и траектории на развитие, сб. Икономическа наука, образование и реална икономика: развитие и взаимодействия в дигиталната епоха, том 2, Наука и икономика, Икономически университет Варна, стр.262-272.
2. Иванов, Б. и др. (2017). Синтезиран доклад. 10 години ОСП в България, Център за икономически изследвания в селското стопанство, Селскостопанска академия.
3. Министерство на земеделието, храните и горите, Аграрен доклад 2020.
4. Министерство на земеделието, храните и горите, Аграрен доклад 2008.
5. Министерство на земеделието, храните и горите (2018) Структура на земеделските стопанства, Дирекция „Агростатистика“.

6. Министерство на земеделието, храните и горите (2021). Преброяване на земеделските стопанства 2020, предварителни данни.
7. Doitchinova J., Miteva, A., Zaimova, D. (2019). Determinants and directions of the transition from traditional to sustainable agriculture: the Bulgarian case, INTERNATIONAL CONFERENCE ON INNOVATIONS IN SCIENCE AND EDUCATION, PRAGUE, CZECH REPUBLIC, PP.75-80, WWW.ISEIC.CZ
8. Doitchinova J., Kanchev, I. (2020). Rural developments in Bulgaria: innovative approaches and regional differences, International conference „Sustainable agriculture and rural development in terms of the republic of Serbia strategic goals realization within the Danube region“- science and practice in the service of agriculture, p. 307-322.
9. Stoyanova, Z., Harizanova-Bartos, H. (2019). Agriculture as a possible way for sustainable districts development in Bulgaria, Vol 7 (2019): CBU International Conference Proceedings 2019, pp. 315-322.

Информация за контакт с автора:

Проф. д-р ик. н. Юлия Дойчинова

Университет за национално и световно стопанство, София

e-mail: juliadoj@unwe.bg